



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Emoties zijn ongrijpbaar maar fascinerend

Fischer, A.; Manstead, T.; Zeelenberg, M.; van Dijk, W.W.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Pligtsbesef: Een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Fischer, A., Manstead, T., Zeelenberg, M., & van Dijk, W. W. (2016). Emoties zijn ongrijpbaar maar fascinerend. In *Pligtsbesef: Een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie* (pp. 115-128). UvA Sociale Psychologie.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Pligtsbesef: een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie

*Onder redactie van
Frenk van Harreveld en Bram Buunk*

Inhoudsopgave

1. Joop van der Pligt en de Nederlandse sociale psychologie	11
<i>Frenk van Harreveld</i>	
2. De opmerkelijke opkomst van de Nederlandse sociale psychologie	19
<i>Bram Buunk & Roel Meertens</i>	
3. Ontwikkelingen in de onderzoeks-cultuur	39
<i>Daniël Wigboldus, Paul A.M. van Lange & Frenk van Harreveld</i>	
4. De veranderende positie van de hoogleraar en de promovendus	53
<i>Carsten K.W. De Dreu, Bastiaan T. Rutjens & Gerben A. van Kleef</i>	
5. Geschiedenis van de vakgroepen: naar meer gelijkwaardigheid en inhoudelijke differentiatie	67
<i>Riël Vermunt & Bram Buunk</i>	
6. Een korte geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland	85
<i>Michael Vliek, Bertjan Doosje & Russell Spears</i>	
7. Attitudes en de cognitieve revolutie in de sociale psychologie	99
<i>Nanne de Vries, Carolien Martijn & Frenk van Harreveld</i>	
8. Emoties zijn ongrijpbaar maar fascinerend	115
<i>Agneta Fischer, Tony Manstead, Marcel Zeelenberg & Wilco W. van Dijk</i>	
9. Sociale psychologie in een multi-disciplinaire context	129
<i>Daniëlle Timmermans & Bert Klandermans</i>	
10. Sociale psychologie toegepast	149
<i>Gerjo Kok, Els van Schie & Nanne de Vries</i>	
Over de auteurs	167
Beknopt CV Joop van der Pligt	177

ISBN 978-90-9029661-6

©Frenk van Harreveld en Bram Buunk

Agneta Fischer, Tony Manstead, Marcel Zeelenberg
& Wilco W. van Dijk

8. Emoties zijn ongrijpbaar maar fascinerend

Joop was niet zo gek op emoties. Wat menigeen zich misschien zal herinneren is dat Joop altijd grappen over emoties en emotie-onderzoek maakte—grappen die gerust neerbuigend genoemd konden worden (en waar zijn 'partner in crime' Nanne de Vries ook niet vies van was). Joop associeerde emoties in de eerste plaats met zweverigheid en navelstaren op de hei en het vervolgens eindeloos reflecteren op diepe, onpeilbare gevoelens. We zouden wellicht op de psychoanalytische toer moeten om al deze grappen en grollen te duiden als relevant in de ontwikkeling van de cognitieve sociale psychologie in Nederland, en in het bijzonder aan de UvA met zijn rijke emotietraditie, maar dat zullen we hier niet doen.

Joop, de sociale psychologie en emoties

Joops twijfel over emoties als wetenschappelijk onderzoeksonderwerp was in de tweede helft van de vorige eeuw niet bepaald een uitzonderlijk standpunt in de psychologie die in deze periode wel de behavioristische uitgangspunten achter zich liet, en steeds meer interesse toonde voor wat zich tussen de oren afspeelde. De zogeheten sociaal cognitieve benadering begon vanaf de jaren 70 van de 20^e eeuw in de Westerse sociale psychologie dominant te worden. Informatieverwerking was het centrale uitgangspunt in deze benadering. We zagen hoe mensen tot oordelen en beslissingen kwamen, maar ook dat ze daar niet zo goed in waren.

Attributiefouten, het niet of verkeerd gebruik van relevante informatie, het hanteren van een (te) egocentrisch perspectief, en gemakzucht bleken stuk voor stuk barrières voor de redelijk denkende mens. Voortbordurend op onderzoek uit de functieleer en besliskunde, stond ook in de sociale psychologie steeds meer de mens als informatie verwerkend systeem centraal. Immers, ook wanneer het ging om het vormen van impressies van anderen, het hanteren van stereotypen, het vormen van attitudes, of de identificatie met een sociale groep, bleek een cognitieve benadering nuttig.

Overeenkomstig deze ontwikkeling publiceerden Joop en Nanne de Vries in 1991 een Nederlandstalig boek getiteld *Cognitieve sociale psychologie*. Het boek, onder hun redactie, had een breed scala aan auteurs bijeengebracht en had als doel om studenten sociale psychologie een goed overzicht te bieden van het veld. Opvallend genoeg zijn daar al hoofdstukken te lezen over stress, stemming en emoties—naast de meer traditionele sociaal psychologische hoofdstukken over stereotypen, attitudes, beslissings- en beoordelingsprocessen, attributie, sociale vergelijking, het zelfconcept, of de waarneming van personen. Ook in het *European Review of Social Psychology* waren Joop, Nanne de Vries en de promovendi Rene Richard, Wilco van Dijk en Marcel Zeelenberg, in 1998 de eerste Nederlanders met een hoofdstuk over emoties. Daarmee liepen Nanne de Vries en Joop vooruit op de nationale en internationale ontwikkelingen in de sociale psychologie. Een vergelijkbaar, vijf jaar eerder verschenen boek van de bevriende collega Dick Eiser bijvoorbeeld, *Attitudes, cognition, and social behavior* (1986) had geen aparte hoofdstukken die expliciet over stemmingen of emoties gingen, ook al werd er hier en daar wel iets over gezegd.

Behalve aan de UvA waren ook in sommige andere steden de vroege wortels van het emotie-onderzoek aanwezig, al was dat meer incidenteel. Het meest bekend is het onderzoek van Bram Buunk, toen werkzaam aan de RUN, over jaloezie in romantische relaties (Buunk, 1983). Hij onderzocht hoe partners met jaloezie omgaan en benaderde dit ook vanuit een cognitief perspectief. Zo zocht Buunk naar de invloed van attributies voor het gedrag van de partner op de gevoelens van jaloezie. Hij vond onder andere dat mensen die boos zijn vanwege een gebrek aan aandacht van hun partner ook jaloerser zijn. Daarnaast zijn mannen jaloerser naarmate ze de schuld van de buitenechtelijke relatie bij de behoefte aan seksuele variatie van hun vrouw leggen.

Cognitie en emotie in de sociale psychologie

Al bestonden er in 1991 al wel cognitieve benaderingen van emoties, in de sociale psychologie was er nog weinig aandacht voor emoties. In

de sociaal psychologische handboeken uit die periode werd van oudsher wel aandacht besteed aan agressie (bv., de frustratie-agressie theorie), maar er bestond geen meer algemeen omvattende emotie theorie vanuit sociaal psychologisch perspectief. De meeste pagina's werden dan ook besteed aan het experiment en de hieruit afgeleide twee-factor theorie van Schachter en Singer (1962). Zij toonden in een opvallend experiment aan dat het ervaren van een emotie bepaald wordt door een combinatie van lichamelijke opwinding (*arousal*) en de interpretatie hiervan op basis van *cues* uit de omgeving. Dit deden ze door drie experimentele groepen te creëren die een adrenaline injectie kregen (alle participanten op één na, gingen hier overigens gewoon mee akkoord). De eerste groep werd verteld wat de exacte bijwerkingen waren (gevoelens van stress, verhoogde bloeddruk en hartslag), een tweede groep werd verteld dat ze er niets van zouden voelden, en de derde groep kreeg verkeerde informatie (slapende voeten en een duf gevoel). Een vierde, controle groep kreeg een injectie met een placebo en geen informatie. Nadat de participanten de injecties en wel of geen informatie hierover hadden gekregen, werden ze naar een wachtkamer gebracht. Hier vulden ze vragenlijsten in. Die vragenlijsten bevatten ofwel aanstootgevende vragen over het privé- en seksleven van de participant (om boosheid op te roepen), of bevatte leuke vragen (om blijdschap op te roepen). Om boosheid en blijdschap nog verder op te wekken, zat er een andere participant (die eigenlijk een medewerker van de proefleider was) die of heel jolig deed, grappen vertelde, en vliegtuigjes van de pagina's in de vragenlijst vouwde, of heel boos en verontwaardigd deed over de vragenlijst. Het onderzoek liet zien dat de participanten in de experimentele groep die geen informatie over de echte effecten had gekregen het hoogst scoorden op de vragen hoe boos dan wel hoe blij ze waren. Met andere woorden, het voelen van lichamelijke opwinding waarvoor ze geen verklaring hadden, werd blijkbaar geïnterpreteerd als een emotie als de omgeving daar aanleiding toe geeft. Deze participanten konden hun lichamelijke opwinding niet op een andere manier verklaren dan door te vermoeden dat ze ofwel boos of blij waren.

Hoewel het onderzoek zeer creatief was, is er in de loop der tijd veel kritiek op geleverd omdat de gebruikte maten niet betrouwbaar waren en het onderzoek voor meerdere conclusies vatbaar was. Toch heeft het lange tijd de leerboeken in de psychologie gehaald, omdat het een uniek experiment was (één van de eerste naar emoties) en zeer innovatief. Nieuw voor een sociale psychologische invalshoek was dat emoties niet alleen meer werden gedefinieerd op basis van fysiologische symptomen, maar ook op basis van de interpretatie van de eigen lichamelijke gewaarwording op basis van omgevingscues. Wat we nu *social referencing* of *social appraisal*

noemen, vormde als idee al de aanleiding voor het experiment van Schachter en Singer (1962).

Intussen stond in de emotiepsychologie vanaf de jaren 70 de cognitieve invalshoek centraal. Het centrale idee, zoals ook impliciet aanwezig in Schachter en Singer's experiment, was dat een belangrijke component van emoties cognitief van aard is, namelijk een snelle taxatie van een situatie (*appraisal*; zie Roseman, 1984; Scherer, Schorr & Johnstone, 2001). Appraisal theorieën lieten in de eerste plaats zien dat emoties onderscheiden kunnen worden op basis van verschillende taxaties. Zo wordt boosheid gekenmerkt door een negatieve taxatie, en een beoordeling van onrecht; een gebeurtenis waarvan we de schuld aan een ander geven, maar waarvan de uitkomst zeker is, en waarover we enige mate van controle hebben. Angst daarentegen wordt ook gekenmerkt door een negatieve taxatie van een situatie, maar een waarvan we de oorzaak niet aan onszelf of een ander toeschrijven, en we de uitkomst niet kennen. Op deze manier kon in het onderzoek gedifferentieerd worden tussen verschillende emoties (vooral negatieve). In de tweede plaats konden appraisal theorieën een verklaring bieden voor de individuele verschillen in emoties. Als mensen verschillende inschattingen van een situatie maken, leidt dit ertoe dat dezelfde situatie waarschijnlijk verschillende emoties bij mensen teweeg brengen. Hiermee ontstond ook het probleem dat taxaties van situaties zowel de oorzaak als het constituerend element van een emotie vormden, hetgeen de Amsterdamse emotie-expert Nico Frijda haarfijn in een artikel aanduidde (Frijda, 1993), maar waar tot op heden geen algemeen geaccepteerde oplossing voor is gevonden. Inmiddels had deze cognitieve invalshoek ook in het emotie-onderzoek in Nederland algemeen ingang gevonden en startte aan de UvA onderzoek naar spijt en teleurstelling (zie volgende paragraaf), en werd de cognitieve emotiepsychologie ook gebruikt om op een andere manier naar stigma's en stereotypen te kijken (zie bv. Dijker, Kok & Koomen, 1996).

Een andere invalshoek was het onderzoek naar culturele verschillen in emoties. Batja Mesquita, gepromoveerd bij Frijda in 1992, was de eerste die hier uitgebreid over publiceerde. Haar onderzoek naar verschillen tussen Surinamers, Turken, Marokkanen en autochtone Nederlanders liet zien dat deze groepen verschillen in het belang dat ze hechten aan het delen van emoties en dat de sociale betekenis van emoties invloed heeft op hoe men in emotionele situaties reageert en hoe men omgaat met emoties. Het belang van emoties verschilt dus per cultuur en in sommige landen is de emotionele beoordeling van een situatie zo saillant is dat er een apart woord voor bestaat dat in andere landen niet aanwezig is. Voorbeelden waren het Japanse 'amae', maar ook de afwezigheid

van een woord voor 'boosheid' bij de Inuit. Het belang van woorden of taal voor de ervaring en expressies van emoties is nog steeds een debat in de emotiepsychologie, maar het idee dat de aan- of afwezigheid van emotiewoorden een rechtstreeks verband houdt met de emotionele ervaring in een bepaalde cultuur is niet langer houdbaar. Zo vonden Breugelmans en Poortinga (2002) dat de Raramuri Indianen uit Noord Mexico weliswaar geen verschillende woorden hebben voor schuld en schaamte, maar dat wat zij voelen in schaamtevolle situaties erg lijkt op wat wij schaamte noemen. Deze gevoelens bleken bovendien te verschillen van wat ze voelden in situaties waarin wij ons schuldig zouden voelen. Dit voorbeeld illustreert hoe aan de TU het emotie-onderzoek een belangrijk thema in de cross-culturele psychologie werd onder leiding van Ype Poortinga. Dit cross-culturele programma, dat uniek was voor Nederland, maar in feite kan worden gezien als voortbouwend op het oude onderzoek naar 'volkskarakter', is vanaf begin deze eeuw steeds meer geïntegreerd geraakt in het sociaal psychologisch onderzoek (zie ook hoofdstuk 2 voor de rol van dit begrip in de begin jaren van de sociale psychologie, en hoofdstuk 9, waarin dit begrip als voorloper van het begrip sociale identiteit wordt beschreven)

Emoties en beslissingen: geanticiperde affectieve reacties, spijt en teleurstelling

Joops interesse in emoties had een pragmatische reden. Hij was vooral geïnteresseerd in hoe mensen oordelen vormden, keuzes maakten, en beslissingen namen. En meer en meer kwam hij erachter dat in deze processen gevoelens, stemmingen, en emoties een belangrijke rol speelden. Zijn eerste onderzoekingen op dit gebied vonden plaats in samenwerking met zijn promovendus René Richard (Richard & van der Pligt, 1991) en zijn collega Nanne de Vries (Richard, van der Pligt & de Vries, 1995, 1996a,b), in de jaren 90 van de vorige eeuw. Hun onderzoek richtte zich initieel op de determinanten van condoomgebruik bij adolescenten, een onderwerp dat toentertijd erg relevant was in verband met de aidsproblematiek. Geïnspireerd door ontwikkelingen in de economische wetenschap (Loomes & Sugden, 1982, 1986), die suggereerden dat keuzes mede een functie zijn van verwachte emotionele reacties op de uitkomsten van die keuzes, onderzochten zij de rol van geanticiperde affectieve reacties bij veilig en onveilig seksueel gedrag.

In een van hun onderzoeken vroegen zij ruim 800 adolescenten naar hun intenties betreffende (on)veilige seks, dat wil zeggen, condoomgebruik en wel of geen gemeenschap hebben (Richard e.a., 1995). Ze vroegen tevens—volgens de benadering van de theorie van gepland

gedrag (Ajzen, 1985)—naar attitudes, waargenomen gedragscontrole, subjectieve normen ten aanzien van deze gedragingen en geanticiperde affectieve reacties. De geanticiperde affectieve reacties bleken even goede voorspellers van intenties te zijn als de attitude, en aanvullende analyses lieten zien dat beide constructen—attitude en geanticipeerd affect—unieke variantie verklaarden en niet tot een dimensie gereduceerd konden worden. Na deze succesvolle lijn van onderzoek, was de interesse van Joop in emoties gewekt.

Spijt en teleurstelling

In later onderzoek met promovendi Marcel Zeelenberg en Wilco van Dijk, werd specifiek gekeken naar hoe de emoties spijt en teleurstelling ervaren worden en hoe deze keuzes beïnvloeden. Dat Joop zowel onderzoek deed naar spijt als teleurstelling—emoties die tot dan toe vaak over één kam werden geschoren—laat zien dat blijkbaar ook in Joops gedachten specifieke emoties specifieke gedragsconsequenties hebben en dat deze verschillen onderzocht dienden te worden. En als we bedenken dat Joop betrokken was bij onderzoek dat aantoonde dat spijt en teleurstelling, ondanks hun overeenkomsten, duidelijke verschillen vertonen in hun *fenomenologie* (Zeelenberg, van Dijk, Manstead & van der Pligt, 1998) en in de *appraisal* processen die met deze emoties geassocieerd zijn (van Dijk, van der Pligt & Zeelenberg, 1999; van Dijk & Zeelenberg, 2002, 2003; Zeelenberg e.a., 1998) lijkt het erop dat Joop meer emotie-onderzoeker was dan hij zelf dacht (of misschien hem zelfs lief was).

Spijt en teleurstelling waren voor Joop belangrijke emoties om te onderzoeken, omdat ze heel direct aan keuzes en beslissingen gerelateerd zijn. Onderzoek heeft aangetoond dat beide een negatieve invloed hebben op het nut ('utiliteit') van beslisuitkomsten (bv., Mellers, 2000) en op de tevredenheid van consumenten (bv., Inman, Dyer & Jia, 1997). Als keuzes verkeerd uitpakken hebben we spijt wanneer een andere keuze tot een betere uitkomst had kunnen leiden. Teleurgesteld zijn we als een verkregen uitkomst lager is dan de positieve verwachting die we vooraf hadden omtrent de uitkomst. Het idee in de theorieën van Loomes en Sugden (1982, 1986) was dat mensen een aversie hebben tegen spijt en teleurstelling en bij het maken van keuzes van te voren deze negatieve emoties anticiperen. Het resultaat van deze anticipatie is dat mensen keuzes maken die gevoelens van spijt en teleurstelling vermijden of minimaliseren. Het interessante van deze gedachtegang is dat verklaard kon worden waarom mensen vaak keuzes maken die volgens de economische keuzetheorie niet rationeel zijn, maar wel consistent zijn.

Zeelenberg, Beattie, van der Pligt en de Vries (1996) waren onder de

eersten die dit duidelijk illustreerden. Zij onderzochten of mensen een spijtaversie hebben en of deze afkeer tot uiting komt in de keuzes die ze maken. Hiertoe gaven zij participanten een keuze tussen twee gokjes, de ene relatief veilig en de andere relatief risicovol. De participanten werd verteld dat ze altijd te horen kregen wat de uitkomst van het door hun gekozen gokje was. Daarna werd de rest van de informatie die de participanten te horen zouden krijgen gemanipuleerd. Het onderzoek zien dat het merendeel van de participanten zichzelf niet blootstelden aan informatie over wat ze misgelopen waren, en dus spijt probeerden te vermijden. Tegelijkertijd bleek dat het vermijden van spijt zowel kan leiden tot een risicomijdende als risicozoekende keuze, afhankelijk van wat tot de minste spijt leidt. Het inzicht dat geanticiperde spijt een belangrijke determinant van gedragskeuzes is en dat mensen informatie vermijden die tot spijt kan leiden bleek vruchtbaar in veel onderzoeksgebieden en is naderhand succesvol toegepast—onder andere in de marketing, de medische besliskunde, de experimentele rechtswetenschap, en de gezondheidspsychologie (zie voor een overzicht, Zeelenberg en Pieters, 2007 en hoofdstuk 10 waarin wordt beschreven hoe dit concept zijn weg heeft gevonden in het probleemgerichte onderzoek in de sociale psychologie).

Mensen hebben naast een afkeer van spijt ook een hekel aan het ervaren van teleurstelling en die aversie komt eveneens tot uiting in hoe mensen omgaan met keuzes. Teleurstelling ontstaat als een uitkomst (van bijvoorbeeld een keuze) lager is dan vooraf verwacht. Wanneer mensen teleurstelling willen vermijden—of op zijn minst tot een minimum beperken—zijn er twee zeer bruikbare strategieën. Ten eerste kan men proberen om de uiteindelijke uitkomst (zoveel mogelijk) in overeenstemming te brengen met de verwachting (bv., door extra inspanning te leveren vooraf of achteraf de verkregen uitkomst te vertekenen in de richting van de verwachting). Ten tweede kan men de verwachtingen vooraf verlagen, om zich zo alvast in te dekken tegen mogelijk tegenvallende uitkomsten. Deze laatste strategie is relatief eenvoudig en kost schijnbaar weinig moeite. Het gevaar bij deze strategie is wel dat wanneer hun verwachtingen laag zijn, mensen geneigd zijn minder goed hun best doen en op die manier juist tegenvallende uitkomsten in de hand kunnen werken. Bovendien is het continu hebben van lage verwachtingen over eigen uitkomsten geen heel fijn gevoel. Het kan voor mensen dan het meest functioneel zijn om alleen hun verwachtingen te verlagen als zij zelf niets meer aan de uitkomst kunnen veranderen en als een mogelijke teleurstelling erg pijnlijk is (bv., omdat het gaat om een belangrijke uitkomst) en op korte termijn werkelijkheid

kan worden. Van Dijk, Zeelenberg en van der Pligt (2003) lieten zien dat mensen redelijk goed zijn in het functioneel verlagen van hun verwachtingen.

De verschillende onderzoeken van Joop naar geanticipeerde gevoelens binnen het kader van de theorie van gepland gedrag, naar de rol van uitkomstinformatie en geanticipeerde spijt bij economische keuzes, en naar het strategisch verlagen van verwachtingen om teleurstelling te voorkomen, waren niet alleen relevant voor het aantonen van de rol van emotionele processen bij beslissen en beoordelen, maar waren ook de aanzet tot het bestuderen van de unieke effecten van verschillende specifieke emoties in deze processen (van der Pligt e.a., 1998; Zeelenberg e.a., 2008). Op dit moment is er in de besliskunde en de economische psychologie geen twijfel meer over het belang van affectieve en emotionele factoren in keuzes, beslissingen en oordelen. Het is opvallend dat, zoals in hoofdstuk 7 gesignaleerd dat Joop, ondanks zijn aanvankelijke weerstand tegen het onderzoeken van emoties, juist de meeste citaties heeft gekregen op werk dat met affect te maken heeft!

Morele emoties

Naast emoties als spijt, teleurstelling of angst, die duidelijk aan beslissingsstrategieën gekoppeld zijn, ontstond ook bij Joop steeds meer belangstelling voor de zogenaamde morele emoties. Dit zijn emoties die opgewekt worden als er morele principes op het spel staan. Voorbeelden van positieve morele emoties zijn compassie of medelijden. Volgens Keltner en Haidt (1999) kunnen negatieve morele emoties ingedeeld worden in drie typen. Degene die regels van autonomie van het individu schenden (boosheid), degene die gemeenschapsregels en sociale afspraken schenden (minachting) en de regels die onze 'puurheid' schenden (walging). Het mag duidelijk zijn dat deze morele emoties ook een rol kunnen spelen bij risico-inschattingen, maar ook bij attitude vorming over eten, drinken en roken. Ondanks het feit dat hij zelf al geruime tijd gestopt was met roken, was Joop geïntrigeerd door het feit dat in zo'n korte tijd de algemene houding ten opzichte van bijvoorbeeld roken een morele dimensie had gekregen. Niet alleen ontstond er een steeds negatievere houding ten opzichte van rokers, maar rokers waren ook asociaal en moesten naar buiten worden verbannen. Rokers hadden niet alleen ongezonde gewoonte, maar waren ook asociale mensen geworden. Op een vergelijkbare manier werden mensen die teveel aten of dronken een gebrek aan controle verweten en daarmee ook als minderwaardig afgedaan. Het is niet voor niets dat een van de laatste proefschriften die Joop heeft begeleid (Wirtz, 2014) over morele emoties ging. Dit

proefschrift liet onder andere zien morele emoties de effecten van morele oordelen verklaren. Met name minachting bleek een relevante emotie omdat mensen door hun minachting voor HIV-geïnfecteerde mensen meer sociale afstand creëren.

Emoties en sociaal psychologische invloed

Min of meer los van het emotie-onderzoek binnen de beslistraditie, wordt er in het emotie-onderzoek zelf een steeds meer sociaal psychologische trend zichtbaar. Brian Parkinson schrijft in 1986 een artikel met de titel *Emotions are social*, waarin hij beargumenteert dat emoties niet alleen voor 95% worden veroorzaakt door sociale factoren, maar dat de ontwikkeling en expressie van emoties ook sociaal zijn. Zowel beleving als uiting van emoties zijn gebonden aan sociale normen en hangen dus af van de sociale context: emoties geven sociale signalen af. Diverse onderzoeken laten zien dat emoties anders worden geuit als men alleen is dan wel in het bijzijn van vreemden of vrienden: onbewust wil men blijkbaar een bepaald signaal afgeven. De besliskundige traditie waarbinnen Joops belangstelling voor emoties zich in beginsel ontwikkelde benadert de emoties als intern psychologisch fenomeen, als een mentale staat die zich binnen het individu ontwikkelt en op een gegeven moment naar buiten komt. Binnen de sociale psychologie wordt dit standpunt in toenemende mate onhoudbaar gevonden: emoties reflecteren onze verhouding tot de buitenwereld. Niet alleen omdat ze opgeroepen worden door (het gedrag van) andere mensen, maar ook omdat de emoties en het omgaan met die emoties iets zegt over hoe wij ons tot het object van onze emotie verhouden. Dit geluid is binnen de besliskundige traditie nauwelijks hoorbaar.

Binnen de Vakgroep Sociale Psychologie van de UvA werden diverse modellen en theorieën ontwikkeld waarin de sociale aard van emoties centraal staan. Zo ontwikkelden Tony Manstead en Agneta Fischer het idee van *social appraisal* (Manstead & Fischer, 2001), hetgeen verwijst naar het feit dat we niet alleen gebeurtenissen, maar ook de reacties van relevante anderen taxeren en dat dit het ontstaan en de regulatie van onze emoties beïnvloedt. In een hoofdstuk in het *Handbook of emotion* beargumenteren zij bovendien dat emoties sociale functies hebben, hetgeen impliceert dat emoties bedoeld zijn om invloed te hebben op het gedrag van anderen (Manstead & Fischer, 2015; Parkinson, Fischer & Manstead, 2005). We kunnen grofweg twee sociale functies onderscheiden: toenadering zoeken en afstand nemen. Positieve emoties, maar ook boosheid, schaamte of verdriet stimuleren toenadering. Boosheid beoogt de ander te veranderen, het liefst op de knieën dwingen, schaamte is een publiek excuus en

verdriet roept troostgedrag op. Elke emotie heeft een basale sociale functie omdat de emotie bedoeld is om bepaalde veranderingen in sociale relaties te bewerkstelligen. Dat betekent overigens niet dat emoties ook altijd daadwerkelijk dat effect hebben. Mensen die te vaak om te onbenullige redenen boos zijn, zullen bij anderen geen gehoor vinden. Sociale functies kunnen alleen optreden als een emotie op het juiste moment en in de juiste verhouding wordt geuit.

Ook Gerben van Kleef ontwikkelde, samen met Carsten de Dreu en Tony Manstead (van Kleef e.a., 2004, 2009) een sociaal emotie model naar aanleiding van van Kleefs studies over onderhandelen waarbij de invloed van emoties op het gedrag van de ander centraal staat. Die invloed is volgens hem afhankelijk van de sociale context, namelijk de motieven om iets van de emoties van anderen te leren, en de sociale rol die men in een situatie heeft. Op het moment dat mensen ontvankelijk zijn voor de emoties van anderen en die ook grondig verwerken, leidt dit tot het afleiden van informatie uit een emotie, terwijl dit niet het geval is als mensen direct geraakt zijn door de emoties van anderen. Mensen die gemotiveerd zijn om informatie in te winnen zullen bijvoorbeeld bij een boze onderhandelingspartner eerder inbinden dan mensen die niet openstaan voor wat de emotie hen vertelt. Dit EASI model (van Kleef, 2009) geeft een verklaring waarom mensen soms de emoties van anderen overnemen, en in andere situaties juist een tegenovergestelde emotionele reactie laat zien.

Terwijl deze modellen primair over interpersoonlijke relaties gaan, werden de emoties ook het intergroeps onderzoek binnen gedragen (zie ook hoofdstuk 6 dat vooral gaat over intergroepsprocessen). Bertjan Doosje laat samen met collega's als een van de eerste onderzoekers zien dat mensen ook emoties kunnen voelen, zonder dat ze zelf als individu in enig belang worden geschaad, maar puur op basis van hun groeps lidmaatschap (Doosje e.a., 1998). Zo kunnen mensen zich schuldig voelen over het slavernijverleden van hun land, of boos voelen omdat hun groep onrechtvaardig behandeld is. Een grotere nadruk op een bepaald aspect van iemands sociale identiteit, kan ertoe leiden dat hij of zij in bepaalde situaties ook groepsgebaseerde emoties kan voelen. Hoewel Joop niet vaak betrappt kon worden op belangstelling voor het onderzoek naar groepen of intergroepsrelaties, heeft hij zich in de laatste jaren hier wel in verdiept, vooral in verband met het onderwerp terrorisme en radicalisering. In zijn rapport over radicalisering en terrorisme (van der Pligt & Koomen, 2009) wordt dreiging en de daarbij behorende emoties, woede, angst, minachting en afkeer als belangrijke determinant van polarisatie en sociale identiteitsprocessen behandeld. Zo schrijft hij dat angst of bezorgdheid

voort komt uit een gevoel van dreiging en ertoe leidt dat bepaalde groepen afstand gaan nemen van andere.

Natuurlijk werd er niet alleen aan de UvA emotie-onderzoek gedaan. Ook in andere steden begonnen steeds meer sociaal psychologen emoties in hun theorieën en onderzoek op te nemen en volgden hiermee een internationale trend. Vanaf 2000 zien we het emotie-onderzoek zich steeds meer verspreiden en opgenomen worden in het reguliere sociaal psychologische onderzoek, bijvoorbeeld bij intergroepsrelaties (o.a. Spears en Gordijn, RUG; Ellemers, UL), automatische attributies van kenmerken van gezichten (Dotsch, RUN), de effecten van specifieke emoties op relaties, prestaties, cognities (de Hooghe, van de Ven, van Osch, en Nelissen, UT), de invloed van onbewust negatief affect (Aarts, UU; Dijksterhuis, van Knippenberg, RUN), affectieve priming (Holland, UvA), en affectregulatie (van Dillen, UL; Koole, VU).

Conclusie

Joops verhouding tot de studie van emoties lijkt ambivalent en het heeft lang geduurd voordat hij emoties expliciet tot onderzoeks onderwerp begon te rekenen. De zelfbewuste emoties die het begin van zijn emotie carrière kenmerkten, pasten in een cognitief beslismodel. Teleurstelling en spijt zijn vrij cognitieve emoties die een duidelijke relatie hebben met risico perceptie en beslissinggedrag. Joop zag als geen ander in dat mensen geen rationale beslissers zijn, en emoties zijn de meest voor de hand liggende geestestoestand om voor deze irrationaliteit te zorgen. Interessant is dat emoties steeds vaker terugkeren in het schrijven en denken van Joop en dat hij niet alleen emoties onderzoekt in het kader van risicoperceptie en beslissen, maar ook als onderdeel van morele oordelen, stereotypen, stigma's, intergroepsrelaties en radicalisering. Hij bleef echter de spot drijven met emoties, en bagatelliseerde het softe en persoonlijke karakter ervan. En dat terwijl juist zijn onderzoek naar affect en emoties zo succesvol is geweest. Het incorporeren van emoties in zijn onderzoek was wellicht ook voor hem een manier om het ongrijpbare en dreigende karakter van emoties onder controle te krijgen.

Referenties

- Ajzen, I. (1985). *From intentions to actions: A theory of planned behavior* (pp. 11-39). Springer Berlin Heidelberg.
- Bruegelmans, S. M. & Poortinga, Y. H. (2006). Emotions without a word: Shame and guilt among Rarámuri Indians and rural Javanese. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1111-1122.
- Buunk, B. (1983). De rol van attributies en afhankelijkheid bij jaloezie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 38, 301-311.
- De Vries, N. & van der Pligt, J. (Ed.) (1984). *Cognitieve sociale psychologie*. Meppel: Boom.
- Dijker, A., Kok, G. & Koomen, W. (1996). Emotional reactions to people with AIDS. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 713-748.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association. When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 872-886.
- Eiser, J. R. (1986). *Social psychology: Attitudes, cognition, and social behavior*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fischer, A. H. & Manstead, A. S. R. (2015). The social function of emotions. In M. Lewis, J. Haviland-Jones en L. F. Barrett (Ed.), *Handbook of emotions* (4th edition). New York: Guilford Press.
- Frijda, N. H. (1986). *The emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frijda, N. H. (1993). The place of appraisal in emotion. *Cognition and Emotion*, 7, 357-387.
- Inman, J. J., Dyer, J. S., & Jia, J. (1997). A generalized utility model of disappointment and regret effects on post-choice valuation. *Marketing Science*, 16, 97-111.
- Keltner, D. & Haidt, J. (1999). Social functions of emotions at four levels of analysis. *Cognition and Emotion*, 13, 505-521.
- Loomes, G. & Sugden, R. (1982). Regret theory: An alternative theory of rational choice under uncertainty. *The Economic Journal*, 92, 805-824.
- Loomes, G. & Sugden, R. (1986). Disappointment and dynamic consistency in choice under uncertainty. *The Review of Economic Studies*, 53, 271-282.
- Manstead, A. S. R. & Fischer, A. H. (2001). Social appraisal: The social world as object of and influence on appraisal processes. In K. R. Scherer, A. Schorr en T. Johnstone (Ed.), *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research* (pp. 221-232). New York: Oxford University Press.
- Mellers, B. A. (2000). Choice and the relative pleasure of consequences. *Psychological Bulletin*, 126, 910-924.
- Parkinson, B., Fischer, A. H., & Manstead, A. S. R. (2005). *Emotions in social relations: Cultural, group, and interpersonal processes*. New York: Psychology Press.
- Parkinson, B. (1986). Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87, 663-683.
- Richard, R. & van der Pligt, J. (1991). Factors affecting condom use among adolescents. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1, 105-116.
- Richard, R., van der Pligt, J., & de Vries, N. K. (1995). Anticipated affective reactions and prevention of AIDS. *British Journal of Social Psychology*, 34, 9-21.
- Richard, R., van der Pligt, J., & de Vries, N. K. (1996). Anticipated regret and time perspective: Changing adolescents' sexual behavior. *Journal of Behavioral Decision Making*, 9, 185-199.
- Richard, R., van der Pligt, J., & de Vries, N. K. (1996). Anticipated affect and behavioral choice. *Basic and Applied Psychology*, 18, 111-129.
- Roseman, I. J. (1984). Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In P. Shaver (Ed.), *Review of personality and social psychology 5: Emotions, relationships, and health* (pp. 11-36). Beverly Hills, CA: Sage.
- Schachter, S. & Singer, J. E. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Scherer, K. R., Schorr, A., & Johnstone, T. (Eds) (1991). *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. New York: Oxford University Press.
- Van der Pligt, J. & Koomen, W. (2009). *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme*. Den Haag: WODC.
- Van der Pligt, J., Zeelenberg, M., van Dijk, W.W., de Vries, N.K., & Richard, R., (1998). Affect, Attitudes and Decisions: Let's be more specific. *European Review of Social Psychology*, 8, 34-66.
- Van Dijk, E. & Zeelenberg, M. (2003). The discounting of ambiguous information in economic decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, 16, 341-352.
- Van Dijk, W.W. & Zeelenberg, M. (2002). Investigating the appraisal patterns of regret and disappointment. *Motivation and Emotion*. 26, 321-331.
- Van Dijk, W.W., van der Pligt, J., & Zeelenberg, M. (1999). Effort invested in vain: The impact of effort on the intensity of disappointment and regret. *Motivation and Emotion*, 23, 203-220.
- Van Dijk, W.W., Zeelenberg, M., & van der Pligt, J. (2003). Blessed are those who expect nothing: Avoiding disappointment and lowering expectations. *Journal of Economic Psychology*, 24, 505-516.
- Van Kleef, G. A. (2009). How emotions regulate social life: The emotions as social information (EASI) model. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 184-188.
- Van Kleef, G. A., De Dreu, C. K. W., & Manstead, A. S. R. (2004). The interpersonal effects of emotions in negotiations: A motivated information processing approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 510-528.
- Wirtz, C. (2014). *Moral misfits*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

Zeelenberg, M., Beattie, J., van der Pligt, J., & de Vries, N.K. (1996). Consequences of regret aversion: Effects of expected feedback on risky decision making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 65, 148-158.

Zeelenberg, M. & Pieters, R. (2007). A theory of regret regulation 1.0. *Journal of Consumer Psychology*, 17, 3-18.

Zeelenberg, M., Van Dijk, W.W., Manstead, A.S.R., & van der Pligt, J. (1998). The experience of regret and disappointment. *Cognition and Emotion*, 12, 221-230.

Zeelenberg, M., van Dijk, W.W., van der Pligt, J., Manstead, A.S.R., van Empelen, P., & Reinderman, D. (1998). Emotional reactions to the outcomes of decisions: The role of counterfactual thought in the experience of regret and disappointment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 75, 117-141.

Zeelenberg, M., Nelissen, R. M. A., Breugelmans, S. M., & Pieters, R. (2008). On emotion specificity in decision making: Why feeling is for doing. *Judgment and Decision Making*, 3, 18-27.